

УДК [39(=161.2):001.891](477.83-25)"19/20"М. Глушко
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2024.56.12495>

УКРАЇНЬСЬКА ФОЛЬКЛОРНА ТРАДИЦІЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА ГЛУШКА

Ярослав ГАРАСИМ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра української фольклористики ім. акад. Ф. Колесси
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: jaroslav.harasym@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1679-1287>

У статті проаналізовано фольклористичні праці професора кафедри етнології Львівського університету Михайла Глушка. З'ясовано, що початок його наукової діяльності як фольклориста збігається з періодом перебування на посаді вчителя історії в селі Дубрівці на Житомирщині. Тут він здійснив ґрунтовні записи весільного обряду та більше двадцяти зразків купальських пісень. Зазначені польові матеріали були згодом опубліковані в університетських періодичних виданнях. У коло дослідницької уваги вченого входили питання теоретико-методологічного характеру, процес формування та розмежування предметного поля суміжних народознавчих дисциплін, особливості інституційного становлення етнографічної і фольклористичної науки після заснування НТШ, складні та маловивчені явища зимової та літньої календарної обрядовості українців. Зосереджено увагу на розкритті ролі і значення уснословесознавчих студій дослідника у його загальному етнологічному доробку.

Ключові слова: етнологія, календарна обрядовість, колядки, купальські пісні, Михайло Глушко, порівняльно-історичний метод, фольклор

В історії української народознавчої науки кінця XX – початку XXI століття постать професора Михайла Глушка як невтомного експедиційника та вдумливого теоретика значного числа складних етнологічних проблем «займає видне і досить характерне місце». У діапазоні його насиченої майже сорокалітньої діяльності від захищеної у 1989 році кандидатської дисертації «Сухопутні засоби транспорту українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості і розвиток)» (керівник – професор Юрій Гошко) до останньої прижиттєвої монографії «Філарет Колесса і Наукове товариство імені Шевченка у Львові» (2023) знаходимо авторитетні монографічні дослідження, об'ємні навчальні посібники для студентів-етнологів, сотні дослідницьких статей і розвідок, десятки рецензій, вступні статті та впорядковані фольклорно-етнографічні матеріали. А ще виступи на різноформатних наукових форумах, з'їздах, сесіях НТШ, краєзнавчих конференціях, засіданнях спеціалізованих вчених рад та кафедральних семінарів, де завжди об'єктивно

і аргументовано професор Глушко висловлював свої погляди стосовно проблематики дискусії, не раз гостро критикуючи непереконливі висновки насамперед колег по етнологічному цеху. Проте траплялися випадки, коли знаний в академічному світі етнолог цілком звільна переходив на поле фольклористики, демонструючи і тут неабияку дослідницьку ерудицію та порушуючи важливі й маловивчені аспекти студіювання уснословесних жанрів у контексті становлення української духовної етнокультури. Дотепер напрямок його уснословесознавчих пошуків досить скромно означений в енциклопедичній статті авторства Романа Тарнавського як «нар. календарна поезія українців»¹.

Початок фольклористичних зацікавлень талановитого випускника історичного факультету Ужгородського університету припадає на час його вчительської праці на теренах Східної Волині, у селі Дубрівці Баранівського р-ну. Саме тут, «обіймаючи посаду вчителя історії у місцевій десятирічці»², Михайло Глушко методично записує рідкісні обрядові традиційні тексти, що спершу пасивно «відлежувалися» в особистому архіві записувача, а згодом, діждавшись своєї черги, були належно підготовлені до друку. Особливу увагу збирача привернув місцевий досить розлогий весільний обряд, щедро наповнений численними поетичними текстами, що лише через тридцять років був опублікований повністю у 47-му випуску історичної серії «Вісника Львівського університету»³. Крім весільної пісенності, у цей період учений поповнив свій фольклористичний портфель цікавими зразками купальських та обжинкових пісень, які ще в кінці ХХ століття активно побутували в етнокультурному просторі мешканців Дубрівки. П'ятитекстову добірку обжинкової обрядовості дубрівчан вдалося навіть опублікувати 1985 року на сторінках авторитетної в тому часі «Народної творчості та етнографії» у супроводі лаконічного коментаря-вставки, де подано загальні міркування про давність українських жнивних ритуалів та зміни, яких вони зазнали за останній період. Так відбувся академічний науковий дебют М. Глушка – фольклориста у всеукраїнському часописі, редакція якого, мабуть, з огляду на малознаність автора, навіть припустилася помилки в його ініціалах, підписавши це повідомлення «М.І.Глушко»⁴.

Систематичну науково-дослідницьку роботу та експедиційну діяльність учений почав провадити після переходу до Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР у 1984 році. Зосере-

¹ Роман Тарнавський, «Глушко Михайло Степанович». *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*: в 2 т., т. І: А–К (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011), 351–352.

² Михайло Глушко, «Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області». *Міфологія і фольклор* 1 (2009), 75.

³ Михайло Глушко, «Весілля у селі Дубрівці Баранівського району Житомирської області». *Вісник Львівського університету. Серія історична*, вип. 47 (2012): 268–343.

⁴ Михайло Глушко, «Жнивварський обряд дібровчан». *Народна творчість та етнографія* 5 (1985): 69.

дившись головно на вивченні генетичних особливостей сухопутних засобів транспорту українців Карпат, він водночас не покидає фольклористичних зацікавлень, спорадично втілюючи цей інтерес у видавничі проекти чи пошукові розвідки. Важливим результатом цього процесу стала участь у впорядкуванні, підготовці вступної статті «Традиційна різдвяно-новорічна обрядовість українців» та приміток до збірки колядково-щедрівкового репертуару, яка вийшла 1991 року у видавництві «Музична Україна» майже фантастичним для нинішнього часу стотисячним накладом. Автором ще однієї вступної замітки «Українські колядки і щедрівки» був знаний вже в академічному середовищі фольклорист Роман Кирчів. Не буду зосереджуватися на доцільності подання у науково-популярному виданні аж двох передмов, а лише зазначу, що розкриваючи традиційну зимову обрядову палітру з різних етнографічних теренів України, Михайло Глушко чи не вперше повертає у простір пострадянської народознавчої науки несправедливо забуте ім'я Ксенофонта Сосенка покликаннями на його об'ємну монографію, видану в 1928 році. З огляду на те, що публікацію календарно-обрядових пісенних жанрів, що виконувалися під час зимових свят, здійснено в рік відновлення Україною державної незалежності, цілком доречними видаються зауваги упорядника стосовно етноінтегральної ролі наших прадавніх звичаїв, згідно з якою «... традиційні різдвяно-новорічні обряди і звичаї у сукупності з процесом колядування сприяли об'єднанню народу, вихованню любові до батьківської домівки, формуванню ширих патріотичних почуттів і національної свідомості, прищеплювали пошану до рідної історії і культури»⁵.

Принагідно згадує Михайло Глушко найпопулярніші жанри народної поезії в інформативно-оглядових статтях «На древній Овруччині» та «У межиріччі Ужа і Тетерева», де подано описову характеристику зібраного фольклорного матеріалу під час комплексного історико-етнографічного обстеження радіоактивно забруднених зон Середнього Полісся. Як керівник кількох експедиційних виїздів, він попри збір етнографічних матеріалів, що стосуються особливостей народного транспорту та рибальства – власних магістральних дослідницьких тем – ніколи не оминав увагою фольклорних цікавинок, зафіксованих власноруч чи колегами по експедиції. Згодом цю польову автентичну вчений успішно використовував для обґрунтування нових сміливих гіпотез і припущень. Зокрема залучення до своїх теоретичних узагальнень поліських щедрівок у записах Володимира Галайчука допомогло сумлінному інтерпретаторові при потрактуванні генези звичаю «полазника» в українській зимовій обрядовій традиції. На підставі аналізу цих текстів М. Глушко робить аргументований

⁵ Михайло Глушко, «Традиційна різдвяно-новорічна обрядовість українців». *Колядки і щедрівки*, упорядкування, вступна стаття, примітки М.С.Глушка (Київ : Музична Україна, 1991), 38.

висновок про зародження та розвиток способів обробітку землі на різних теренах України, вважаючи, що «... в минулому варіанти колядок і щедрівок із символічним “волом”, котрий виконує реальну виробничо-хліборобську дію, побутували у жителів Середнього і Східного Полісся, частково районів Середнього Подніпров’я, тобто лісової і лісостепової зон Центральної і Східної України». А тому: «Наявність цього твору народної поезії лише на окресленій території і її відсутність у фольклорній традиції населення Західної України дозволяє висунути авторові гіпотезу, згідно з якою хліборобство орного типу вперше постало саме у названих регіонах Східної Європи»⁶.

2009 року в одному з номерів загальноукраїнського науково-освітнього журналу «Міфологія і фольклор» авторитетний етнолог знову ступає на «облогує поле» фольклористики, оприлюднюючи 24 тексти з варіантами рідкісного жанру купальських пісень, що, як було вже зазначено, він записав під час вчителювання у Дубрівці на Житомирщині. У лапідарному вступному слові до публікації він звертає увагу на досить скупу наукову історіографію стосовно цього жанру порівняно з колядками, щедрівками та веснянками, етнографічну нерівномірність його репрезентації, вказує на причини ігнорування ним у радянський період. Для глибшого розуміння друкованих народнопісенних зразків Михайло Глушко подає стислий етнографічний супровід купальського дійства за розповідями респондентів. Отож, «сьомого липня дівчата одного сільського кутка вдень плели вінки, а ввечері виготовляли два “купайла”: одне деревце (вершок молодого ясена чи липи або гілку заввишки до півтора метра) прикрашали “свічками, вишнями, канфетами, цвітами разними”, інше – кропивою і будяками. Справжнє “купайло” намагалися викрасти хлопці, але дівчата підкладали їм погане (з кропивою і будяками). Після торгів, ігор та виконання жартівливих пісень, які тривали біля “поганого деревця” на вигоні села чи в садку однієї з дівчат до тих пір, поки його не знищили (не порвали на шматки), молодь прямувала до річки Смолки, на побережжі якої продовжувала розважатися навколо “гарного купаїла”. Відтак дівчата запалювали свічки і поміщали деревце на воді, а також кидали в річку вінки, загадуючи свою долю. Щоби “купайло” плило у вертикальному положенні, нижній кінець його стовбура вдовбували у хрестовину із сосни. До речі, за місцевим звичаєм, під час походу до річки дівчата стежили за “прикрасами” на “купаїлі”: якщо вони губилися або опадали “голлячки” деревця, то їх збирали і потім кидали у городець, щоб “гурки (огірки. – М. Г.) родили, в’язалися добре”»⁷.

⁶ Михайло Глушко, “Походження «полазника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців (нова концепція)”. *Народна творчість та етнографія* 3 (2003), 86.

⁷ Глушко, “Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки...”, 76.

Працюючи на кафедрі етнології Львівського університету, професор Михайло Глушко паралельно входив до складу спеціалізованої вченої ради на філологічному факультеті за спеціальністю «фольклористика». Під час захисту дисертацій відповідного профілю завжди брав активну участь в обговоренні роботи та постійно вів жваву полеміку стосовно актуальної наукової проблематики. Своєрідним узагальненням цих дискусій стала солідна теоретична розвідка вченого про запровадження англійського терміна «фольклор» в українську народознавчу науку та умови диверсифікації предметного поля між фольклористикою та етнографією. У результаті скрупульозно проведеного історико-генетичного зондажу він переконливо обґрунтував кілька важливих методологічних положень, що потребували належного висвітлення. Зокрема, всебічно вивчивши процес становлення уснословесознавчої думки у другій половині XIX століття, дослідник дійшов висновку, що термін «фольклор» як синонімічний до категоріальних понять «народна поезія», «народна словесність» увів у науковий обіг українського народознавства Михайло Драгоманов, а утвердив його на сторінках своїх ґрунтовних студій та періодичних видань Іван Франко. Інші знавці усної словесності, що активно працювали на ниві духовної етнокультури в цей період, перейняли цей термін із їхніх публікацій. Цілком слушними є міркування професора про певні розбіжності між фольклористикою 80-х–90-х років XIX ст. і тогочасною етнографією, які полягали насамперед у тім, що збирачі уснопоетичної традиції тотально застосовували порівняльно-історичний метод, за допомогою якого з'ясовували співвіднесеність інтернаціональних та національних елементів у сюжетах народних творів, прагнули встановити генезу та еволюцію зразків народної поезії, мотивів, образів тощо.

На думку Михайла Глушка, саме вживання терміна «фольклор» знаменувало початок розмежування української етнографії і фольклористики як окремих народознавчих дисциплін, здебільшого зусиллями М. Драгоманова, а згодом й І. Франка, але ще до виходу перших випусків задуманого М. Грушевським «Етнографічного збірника», тим більше до появи першого тому «Материялів до українсько-руської етнології». Важливою заслугою членів НТШ стало те, що вони фундаменталізували розмежування фольклористики та етнографії своїми аналітичними працями та окресленням меж предмету дослідження. Учений переконаний, що попри утвердження терміна «фольклор» в українській науці наприкінці XIX століття, майже до Другої світової війни дослідження усної народної словесності інерційно називали етнографією. «Отож, – резюмує він, – сучасних фахівців очікує вирішення ще одного важливого питання: коли термін “фольклористика” остаточно прижився

в українському народознавстві як означення науки, що вивчає всю сукупність словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, ігрових і драматичних видів народної творчості?»⁸

Цікаві спостереження і міркування професора Михайла Глушка стосовно окремих жанрів усної словесної творчості розсіпані по численних енциклопедичних та оглядових статтях, зокрема про фольклористичну діяльність Михайла Грушевського, Григорія Дем'яна, Романа Кирчіва та деяких інших менш відомих дослідників. В одній із них він звертає увагу на важливість такої ділянки роботи відповідального вченого, як наукове редагування збірників і колективних монографій, зазначаючи з притаманною тільки йому категоричністю та безапеляційністю: «дуже часто наукова і літературна редакція є маловдячною справою, особливо в очах зарозумілих та “самодостатніх” науковців, які звикли шанувати лише свій час, свою думку і своє слово, забуваючи водночас, що “відомими” вони стали лише завдяки таким особистостям, як професор Роман Кирчів»⁹.

Як бачимо, у солідному науковому доробку багатолітнього співробітника Інституту народознавства НАН України та професора кафедри етнології Франкового університету, невтомного експедиційника та сумлінного і вимогливого вченого Михайла Глушка поважне місце посідають фольклористичні студії. Послідовно і плідно працюючи на ниві української етнології, цей талановитий учень Григорія Дем'яна й авторитетний учитель цілої плеяди молодих етнологів – абсолювентів рідної кафедри – періодично звертався до з'ясування маловивченої проблематики «з поля фольклору і міфології», збагачуючи сучасну українську фольклористику як публікаціями нових автентичних обрядових пісенних текстів, так і розв'язанням складних теоретико-методологічних завдань.

REFERENCES

- Hlushko, Mykhailo. “Kupalski pisni Skhidnoyi Volyni z sela Dubrivky Baranivskoho rayonu Zhytomyrskoyi oblasti”. *Mifolohiya i folklor* 1 (2009): 75–84 [in Ukrainian].
- Hlushko, Mykhailo. “Pochatky vzhyvannya termina «folklor» v ukrayinskiy nautsi ta yoho znachennya”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*, vyp. 43 (2010): 123–137 [in Ukrainian].
- Hlushko, Mykhailo. “Pokhodzhennya «polaznyka» yak zvychayu zymovoyi kalendarnoyi obryadovosti ukrayintsiv (nova kontseptsiya)”. *Narodna tvorchist ta etnohrafija* 3 (2003): 83–9 [in Ukrainian].

⁸ Михайло Глушко, “Початки вживання терміна «фольклор» в українській науці та його значення”. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, вип. 43 (2010), 128.

⁹ Михайло Глушко, “Роман Кирчів – невтомний член НТШ в Україні”. *Народознавчі зошити* 1 (2010), 35.

- Hlushko, Mykhailo. “Roman Kyrchiv – nevtomnyy chlen NTSH v Ukrayini”. *Narodoznavchi zoshyty* 1–2 (2010): 29–37 [in Ukrainian].
- Hlushko, Mykhailo. “Tradytsiyna rizdvyano-novorichna obryadovist ukrayintsiv”. *Kolyadky i shchedrivky, uporyadkuvannya, vstupna stattya, prymitky* M.S. Hlushka (Kyiv: Muzychna Ukrayina, 1991): 29–51 [in Ukrainian].
- Hlushko, Mykhailo. “Vesillya u seli Dubrivtsi Baranivskoho rayonu Zhytomyrskoyi oblasti”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna*, vyp. 47 (2012): 268–343 [in Ukrainian].
- Hlushko, Mykhailo. “Zhnyvarkyy obryad dibrovchan”. *Narodna tvorchist ta etnohrafiya* 5 (1985): 69 [in Ukrainian].
- Tarnavskyy, Roman. “Hlushko Mykhailo Stepanovych”. *Encyclopedia. Lvivskyy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka: v 2 t., t. I: A–K* (Lviv: LNU im. I. Franka, 2011): 351–352 [in Ukrainian].

UKRAINIAN FOLKLORE TRADITION IN AN ACADEMIC LEGACY OF THE PROFESSOR MYKHAILO HLUSHKO

Yaroslav HARASYM

Ivan Franko National University of Lviv

Department of Ukrainian folklore studies named after Acad. F. Kolessa

1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: jaroslav.harasym@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1679-1287>

This article analyses folkloristic works of the Lviv University professor Mykhailo Hlushko. It is established that the beginning of his scientific activity as a folklorist coincides with the time him holding a position of a history teacher in the village Dubrivtsi in Zhytomyr region. Here he carried out detailed records of the wedding custom and more than twenty instances of Kupala songs. Already mentioned materials were eventually published in university periodicals. The scope of researcher's attention contained the question of theoretical and methodological notion, the process of the formation and difference of subject field of related ethnographic disciplines, the peculiarities of institutional establishment of ethnographica and folkloristic science after the Shevchenko Scientific Society foundation, complicated and scarcely known phenomena of winter and summer calendar rituals of Ukraine. The attention is focused on revelation of the role and meaning of researcher's oral literature studies in his general ethnological legacy.

Keywords: ethnology, calendar rituals, carols, Kupala songs, Mykhailo Hlushko, comparative-historical method, folklore

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2024

Стаття прийнята до друку 15.10.2024